

Multikulturalizmin dünyada və Azərbaycanda mahiyyəti

Ruhiyyə Məhərrəmova,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının tələbəsi

Mədəniyyət millətlərarası ortaqlar dəyərlər səviyyəsinə yüksələn anlayış, davranış və həyatı vasitələri toplusudur. Bu ortaqlar dəyərlərin qaynağı humanist ideyalarlardır. Mədəniyyət sözü elm və texniki inkişaf, urbanizasiya, ictimai təşkilatçılıq baxımından daha irəli mərhələdə olan cəmiyyətlər üçün istifadə edilir. Müasir dövrdə isə daha çox sənayeləşmə, müasirləşmə kimi sözlərə üstünlük verilir.

Mahiyyət etibarilə insan əsəri olan mədəniyyət təcrübə və tarixi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mədəniyyət insanın öz rahat yaşam şəraitini təmin edən bir dünyadır. Mədəniyyət şəxsi davranışları istiqamətləndirir, topluma milli kimlik qazandırır. Cəmiyyətin həmrəylik və birlik hissini dərinləşdirir, zənginləşdirir. Xüsusən də milli mədəniyyətimizdə yerləşmiş, kök salmış qonaqpərvərlik, dostluq, qohumluq anlayışları, uşaqlara və yaşlılara göstərilən mehriban münasibət, dünyadakı digər mədəniyyətlərə nümunə olan bir xüsusiyyətdir.

İnsan inanan, düşünən və təsir edən bir varlıq olduğu üçün bütün mədəniyyətlərin əsasında bir inanc, düşüncə və hərəkət sistemi var. Burada maddi mədəniyyətlə mənəvi mədəniyyətin bir-birinə olan münasibətləri diqqət çəkir. Bu iki mədəniyyət növü bir-birinə təsir edir. Maddi mədəniyyət bir cəmiyyətin istifadə etdiyi mətbəx əşyaları, geyim əşyaları, hər cür alət, texniki vasitələr, cihazlar və zavodlardır. Mənəvi mədəniyyət isə bir cəmiyyətin dili, ədəbiyyatı, incəsənəti, elmi, fəlsəfəsi, xalq inancları və adət-ənənələri, əxlaq qaydaları, normaları, toy ənənələri, yemək formaları və s. Bu iki mədəniyyət arasında da mühüm əlaqələr mövcuddur. Mənəvi mədəniyyətin ən başda və ən əhəmiyyətli ünsürü dildir. Çünki dil başqa mədəniyyət tərkiblərinin hamısını əhatə edir və eyni zamanda onların yeni nəsillərə və əsrimizdən əsrlərlə sonraya çatdırır. Həmçinin, dilini itirən bir cəmiyyət milli kimliyini itirir, bu baxımdan multikultural dəyərlərin qorunub-saxlanması bu gün olduğu kimi, sabah da aktual məsələlərdən biridir.

İstisnasız hər bir mədəniyyət həm də bir dinə əsaslanır. Ümumiyyətlə, elmsiz və dinsiz bir mədəniyyət yoxdur. Uzaq Şərq (Çin) mədəniyyəti konfutsiçilik və buddizm; hind mədəniyyəti brahmanizm və induizm; Yunan-Roma mədəniyyəti politeizm; Avropa mədəniyyəti xristianlığa; müsəlman mədəniyyəti islama borcludur. Əxlaq da mədəniyyətin ən mühüm amillərindən biridir. Öz milli əxlaq və adətlərini rədd etmək, gənclik çağında onların nisbi olduğunu "kəşf" etməyimiz, düşüncələrimizin hələ yetişmədiyini göstərir.

Dinləri, mədəniyyətləri özündə cəmləşdirən məhz multikulturalizm anlayışıdır.

Multikulturalizm nisbətən yeni və siyasi bir anlayışdır. XX əsrin ikinci yarısında Qərb ölkələrinə gedən miqrasiyalar səbəbindən yaranan mədəni icmalar da, bu çoxmədəniyyətlilik siyasəti içində mübahisə edilməyə başlamışdır. Konseptual səviyyədə multikulturalizm fərqliliyin bir fakt kimi qəbul edildiyi bir yanaşma tərzii olaraq ortaya çıxmışdır. Fərqliliklərlə qeyd edən multikulturalizm siyasəti XX əsrdə inkişaf edən ideya cərəyanları bəzi paralelliklər göstərməkdədir. Xüsusən forma və məna məsələsində müxtəlif dünyagörüşü mübahisənin ən başlıca mövzusu təşkil edir. Məzmunun çoxluğu da bir mədəniyyətin, ya da qrupun özünü tanıması ilə əlaqəli olaraq fərqliliklərə ideoloji bir əsas yaradır. İdealizm və səbəb-nəticəyə zidd olaraq inkişaf etdirilən məna, çoxluğun əsasında yer alır. Ancaq bu çoxluq hər hansı bir kökə bağlanmayan çoxluq olaraq diqqət çəkir. Bu halı ilə də multikulturalizm, çoxluqlar arasındakı münasibətdə olduğu kimi fərqliliklər üzərindən də özünə bir varlıq sahəsi taparaq görünür.

Multikultural bir cəmiyyəti iki və ya daha çox sayda mədəni toplumun eyni bölgədə yerləşdiyi cəmiyyət olaraq xarakterizə edə bilərik. Qloballaşmanın, sürətli kommunikasiya və nəqliyyatın yaratdığı imkanlar vasitəsilə dünya üzərində artıq demək olar ki, qapalı çərçivədə yaşayan insanların qalmadığı müşahidə edilir, bu baxımdan da bütün insan toplumlarının zaman getdikcə daha multikultural olması qaçınılmaz bir faktır. İnsanların keçmişdə və müasir dövrdə yaratdıqları mədəniyyət milli kimliklərdə fərqli anlamda təzahür edir. Bu anlayış çərçivəsində eyni məkan üzərində yaşayan, birgə həyat və inanca sahib olan insanlar müxtəlif düşüncə sistemində sahib olurlar və müxtəlif mədəni dəyərləri müdafiə edirlər. Hər bir insan qrupu özünü digərlərindən ayıran mədəniyyət nümunələrini zaman keçdikcə inkişaf etdirir. Bu mədəniyyət nümunələri eyni zamanda cəmiyyətin topladığı və bir araya gətirdiyi irsin hamisidir. Eyni məkanda yerləşən və ümumi irsin tərkib hissələrini təşkil edən mozaikanın hər bir hissəsi mədəniyyət anlayışına zənginlik qatmış və multikulturalizm anlayışını doğurmuşdur.

Həm ölkəmizdə, həm də dünyada çoxmədəniyyətliliyə münasibətin fərqli baxışları var və bu baxımdan multikulturalizmin mübahisəli bir anlayış olduğu qəbul edilir. Sosioloji bir fakt kimi mürəkkəb bir quruluşa sahib olan multikulturalizm müxtəlif irq, etnik mənşə, sinif, cinsiyyət, dil, dəyər, inanc sistemi, təcrübə və cinsi seçim çərçivəsində ələ alınmışdır. Multikulturalizm parçalanmanı deyil, inteqrasiyanı təmin etmədə əhəmiyyətli bir faktor kimi çıxış edir, multikulturalizmdə əsas məqsəd mədəni zənginlik yaratmaqdır.

Bəzi tədqiqatçılara görə isə multikulturalizm nə sadəcə siyasi bir doktrina, nə də bir fəlsəfi nəzəriyyədir, multikulturalizm yalnız perspektivdir. Multikulturalizmin təzahürünün üç forması vardır: Birincisi, insan mədəni həyat və sosial əlaqələrin çərçivəsində ona mədəni milli kimlik tanıdan bir dünyada böyüyür. Bu heç də insanın milli mədəniyyətlə müəyyən olunduğu mənasına gəlmir, amma dərindən formalaşdığı mənasını daşıyır, ikincisi, müxtəlif milli mədəniyyətlər fərqli mənə sistemlərini özlərində təmsil edirlər. Bir sıra kulturoloqların nöqteyi-nəzərincə, heç bir mədəniyyət mükəmməl deyil və bu baxımdan digər mədəniyyətlər üzərində özünü təlqin etmə hüququna malik deyildir. Hər bir mədəniyyət məhdud olduğundan bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə faydalı bir səmtdə inkişaf edəcəkdir. Üçüncüsü, mədəniyyətlər şüurlu və yaxud da şüursuz olaraq digərləri ilə qarşılıqlı təsir şəraitində inkişaf edir. Hər üç münasibəti fərqli mədəniyyətlərə malik insanların qarşılıqlı olaraq bir-biri ilə əlaqədə olduqları qənaətinə gəlir və hər üç yanaşma da bir cəmiyyətin yekcins olmadığı üzərində birləşir.

Ümumiyyətlə, mədəniyyət dəlillərinin, dəyərlərin, inancların, şəxsiyyətlərin və cəmiyyətlərin birgə təcrübələri nəticəsində yaranan mühüm hadisələrin nəsillər boyu köçürülməsidir. Multikulturalizm isə dil, din, irq, cinsiyyət, yaş, sosial sinfi, etnik mənşə və digər mədəni dəyərlərin fərqiində olmaqdır. Çoxmədəniyyətli cəmiyyətdə olan fərqlərə, digər dinlərə, inanclara və mədəniyyətlərə hörmətlə yanaşmaq lazımdır. Sadəcə hörmət etmək, mədəni müxtəlifliklərə tolerant gözlə baxmaq kifayət deyil, mühüm olan siyasi olaraq onları tanımaq, plüralizmin meydana gəlməsinə də imkan vermək lazımdır. Məhz bunlara imkan verdiyimiz zaman cəmiyyət içərisində sülh mühitini daha uğurla təmin etmək olar. Eyni coğrafi mühitdə eyni dildə danışan insanlar fərqli mədəniyyətlərə də malik ola bilərlər. Beləliklə, din, dil və mədəniyyət bir dövləti və ya cəmiyyəti birləşdirdiyi kimi, müxtəlifliklərin səbəbi də ola bilər.

Bu gün Azərbaycan etnoqrafik rəngarəngliyi ilə seçilir. Respublikamızın ərazisində yaşayan etnosların öz milli mədəniyyətlərini azad və sərbəst bir şəkildə ifadə etməsi xalqımızın multikultural ənənələrinə sadıq olmasına bariz nümunədir. Ən qədim zamanlardan müasir dövrə qədər Azərbaycan öz yüksək tolerantlığı ilə seçilən bir bölgə kimi tanınır. Bura Zərdüştlük dininin vətəni, Qafqazda xristianlığın ilk beşiyi, İslam dininin geniş yayıldığı məkan, müxtəlif etnosların sülh içində yaşadığı ərazidir.

Yaxşı, bəs niyə məhz Azərbaycan? Buna misal olaraq əlverişli coğrafi şəraiti və zəngin təbiəti bu ərazinin müxtəlif etnosların geniş yaşayış məskəninə çevrilməsinə səbəb olaraq göstərə bilərik. Milli mədəniyyətlərin assimilyasiya olunmadan öz varlığını qoruması da xalqımızın multikultural ənənələrə sadıq olmasına bariz nümunədir.

Mədəni topluluqların kökündə humanist ideyalar və ya dünyəvi ideyalar yatan mədəniyyətlər nəzərdə tutulur. Ölkəmizdə tarixən müxtəlif mədəniyyətlərin mövcudluğu danılmaz bir faktdır, ancaq xalqımızın tolerant, mehriban və anlayışlı olması nöqteyi-nəzərindən bu etnik və dini müxtəliflik zəmnində heç bir ciddi münaqişə baş verməmişdir. Multikulturalizmin əsas məqsədi mədəniyyətlərin plüralizmi və ya çoxluğuudur. Beləliklə, multikulturalizm bir cəmiyyət içərisində mədəniyyətlərin müxtəlifliyindən bəhs edir. “Mədəni müxtəlifliyin dəstəklənməsi və qorunması Azərbaycanın dövlət siyasətində də öz əksini tapıb. UNESCO-nun 20 oktyabr 2005-ci il tarixli “Mədəni özünümüdafiə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında Konvensiya”ya uyğun olaraq son illərdə bir çox ölkələr getdikcə daha çox multikultural və tolerant bir vəziyyətə gəlmişdir və bu hal daha da artaraq davam edir. Bizim ölkəmiz də bu axından geri qalmayıb. Çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərdə əsas mədəniyyətin təsirində yaşayan fərqli mədəni qrupların öz mədəniyyət və tarixini öyrənmələrinə imkan yaranmışdır. Multikulturalizmin əsas bir prinsipi də monolitliyə, monotonluq və mədəni formaların standartlaşdırmasına qarşı olmasıdır. Multikulturalizm aparıcı etnosun mədəniyyəti içərisində yaşayan digər mədəniyyətlərin özünü fərqləndirici xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasına imkan verir, onları qoruyur, ifadə edilməsinə imkanlar təmin edir. Çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərdə bu mədəniyyətlər və dini qruplar bəzən birlikdə qalmış, bəzən də ayrılmışlar.

Ümumiyyətlə, bir mühüm nüansı da qeyd edək ki, Azərbaycançılıq ideologiyası ilə multikulturalizm ideologiyası bir-birinə zidd deyil, əksinə bu ideyalar bir-birini tamamlayır. Azərbaycançılıq şəxsin hansı şəraitdə yaşamasından asılı olmayaraq, özünü azərbaycanlı kimi hiss etməsindən ibarətdir. Azərbaycançılıq özünüdərk və özünüdərsiqi, habelə özünüdərsiqimi millilik və tolerantlıq çərçivəsində baş verməlidir. Azərbaycançılıq fəlsəfi bir paradigma kimi öyrənilməsinə və tədqiq olunmasını gözləyir. Azərbaycanda yaşayan milli azlıq və etnik qrupların mədəniyyəti, incəsənəti, adət-ənənələri və dilinin qorunub saxlanması üçün məqsədyönlü iş aparılır.